

A KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNETÍRÁS ÉS FORRÁSAI

A *Hadttörténelmi Közlemények* által szervezett kerekasztal-beszélgetés vitaindítójában Gyáni Gábor két egymással szorosan összefüggő, de valójában mégsem elválaszthatatlan historiográfiai problémát érintett. Az egyik általánosabb jellegű: ti. az elmúlt időre vonatkozó írott forrásokból miként rekonstruálhatóak a tényleges történesek (ha persze a „tényleges” megjelölésnek egyáltalán létezik valamiféle érvényessége), illetve leszűkítve, a történeti, hadttörténeti modellezésnek milyen létjogosultsága van töredékes vagy éppen szűkös forrásadottságú események, folyamatok leírásában. Előjáróban megjegyezhetjük, hogy e kérdésfelvetések különösen a középkori hadttörténelem vonatkozásában teljes mértékben létjogosultak, hiszen a korai időszakokkal foglalkozó hadttörténetész egyébbel sem foglalkozik, mint az esetlegesen fennmaradt, sokszor nem is hadieseményekre vonatkozó adatok modern kritériumok alapján történő rendszerbe szerkesztésével, s ily módon való értelmezésével. Persze, már most az elején is érdemes rögzíteni a tényt, hogy a kutatás adottságait illetően gyökeresen eltér egymástól a XVI. század előtti és utáni korszak, azaz a specializáltan katonai irattermelő szervezetek megszületése előtti és utáni időszak. Értelemszerűen, miután e szervezetek megkezdték irat-folyókilométereket gyártó szorgos tevékenységüket, a hadttörténetészek alapvető feladata, létük *sine qua non*-ja éppen ennek az áttekinthetetlenül bőséges iratmennyiségnek a megismerése, feldolgozása s újabb és újabb szempontok alapján való elemzése. Ennek a kutatási irányynak a lehetőségeire éppen Pálffy Géza hívja fel hozzászólásában a figyelmet. Jelen írásom tárgya azonban az ezt megelőző időszak hadttörténetírásának a problémáit érinti, amikor, legalábbis Közép-Európa vonatkozásában, nem áll rendelkezésünkre „hadttörténeti” forrásanyag, s a történetész kénytelen a legkülönbözőbb műfajú források (kolostori krónika, szentek életrajzai, királyi adománylevelek stb.) adatfoszlányaiban olvasni.

Mint annyi minden, a középkori hadttörténetírás is a XIX. század szülötte.¹ Úttörő alkotásként Henri Delpech-nek a XIII. századi taktikát tárgyaló művét szokták emlegetni.² Ebben határozottan állást foglalt az egyébként még ma is fel-fel bukkanó vélekedéssel szemben, miszerint a középkori seregek vonulásában, hadvezérek működésében semmiféle taktikai törvényszerűség sem mutatható ki. A Gyáni által felvetett problémába persze már ő is beleütközött, ti. a korabeli szerzők által említett adatoknak mennyiben adhatunk hitelt. A civil Delpech-nek a forráskritikai képzettsége éppen azon a minimális szinten mozgott, mint a porosz tábornok Köhlernek, aki egy máig használható, ötkötetes pozitívista szellemű összefoglaló műben mutatta be a középkori taktika és fegyverzet

¹ Remek historiográfiai áttekintés, amit részleteiben követtünk *Jan-Frans Verbruggen: The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages*. Amsterdam, New York, Oxford, 1976, 1–22. o., 2. bőv. kiad. Woodbridge, 1997. Eredeti holland nyelvű kiadása Bruxelles, 1954. Bevezető bibliográfia *Jim Bradbury: The Routledge Companion to Medieval Warfare*. London, New York, 2004, 322–332. o., valamint *Claude Gaier: De quelques tendances actuelles de l’historiographie militaire médiévale. Le Moyen Age*, 12:2. (1998) 291–303. o. Legfrissebb összefoglalások: *Philippe Contamine: War in the Middle Ages*. Oxford, 1994., első francia nyelvű kiadása Paris, 1980.; *Michael Prestwich: Armies and Warfare in the Middle Ages. The English Experience*. New Haven–London, 1996.; *John France: Western Warfare in the Age of the Crusades 1000–1300*. London, 1999.

² *Henri Delpech: La tactique au XIIIe siècle*. Vols. 1–2. Paris, 1886.

fejlődését. Ők az ide sorolható Sir Charles Omannal³ együtt feltétel nélkül vagy majdnem kritikátlanul hitelt adtak annak, amit olvastak a forrásokban. A kritikai szellem a szintén porosz Hans Delbrück megjelenésével lépett a színre, aki máig klasszikus „Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte” c. kézikönyvében⁴ leszámolt a középkori források szolgálai értelmezésének gyakorlatával. A modern modellezés klasszikus mesterét tisztelhetjük benne, aki a napi porosz katonai gyakorlat alapján bírálta felül, ha úgy tetszik korrigálta forrásainak adatait. Persze, jól is tette, hiszen köztudomásúan a középkori írók, kortársak és szemtanúk egyaránt képtelenek voltak józanul felbecsülni a seregek létszámát. Általában a kevés és sok szinonimájához kerestek számokat, amiknek a kiválasztásában már túl sok logikát nem lehetett felfedezni. Ráadásul egyes szerzők esetében bizonyos vonzódások mutathatók ki egyes számokhoz, amiknek nyilván semmi kapcsolata sem lehetett a „tényleges” számadatokkal. Az igaz áttörést azonban Jan-Frans Verbruggen belga hadtörténész, azóta több kiadásban megjelent 1954-es munkája jelentette.⁵ Meggyőzően igazolta, hogy a középkori seregek is sikert biztosító taktikai felkészültséggel rendelkeztek, jól szervezettek s bonyolult manőverek végrehajtására is képesek voltak. Persze, általánosítani az általa felsorolt példák közül sem lehet, ugyanakkor bizonyos törvényszerűségek, objektív feltételrendszer a korabeli viszonyok között is kereshető.

Rögtön meg kell állapítanunk, hogy ma sem tudjuk pontosan, mit is becsülünk meg: a jól felszerelt lovagokat katonai kísérekkel vagy nélkül, a további utánpótlást szállítókat, a szolgák jórészt fegyvertelen hadát, a szórakoztatókat stb. Hans Delbrück helyesen mutatott rá, hogy a középkori seregek létszáma alacsony volt, amit nemcsak a forrásokban említett kontingens-számok, hanem a megszületőben lévő demográfiai kutatások is alátámasztanak. A számháború egyébként a hadtörténészek között mind a mai napig tart, hiszen a létszámok utólagos becsülésének igen nagy a mozgáster. A kontrolltényezők között szerepel a vonuló sereg menethosszúsága, az utak, kapuk és folyóátekők átteresztő képessége, az utánpótlás biztosítása, a feltételezett csatatér alapterületén mozgatható csapatok nagysága stb. Sokat idézett példája e szempontoknak az Antiochia városkapuján és hídján 1098-ban csatába vonuló kereszttesek példája. Ha egymás mellett öt lovas tételezünk fel, akkor az eltűzött 113 ezer fős sereg kilenc óra alatt vonult volna ki, s később le a források által bizonyítottan megvívott ütközetet. A gyalogosokkal kombinálva 28 mérföld hosszan tekergett volna az oszlop, s csatarendbe rendezésük nyilván komolyabb időt igényelt volna. Figyelembe véve a realitásokat, a hadtörténészek 30 ezres sereggel számolnak, amiről a szemtanúk nem szólnak, de valószínűsége annál nagyobb.

A kora középkori hadtörténetírás nagy alakja, Bernard S. Bachrach is az első kereszttes hadjárat első nagy ostromát, Nicaea bevételét (1097) elemezte.⁶ Figyelembe vette a megerősített városfalak hosszát (4427 méter), a körbezárt 120 hektáros terület nagyságát.

³ *Gustav Köhler*: Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit von Mitte des 11. Jhs. bis zu den Hussitenkriegen. Breslau, 1896, 1–4. o.; *Charles Oman*: A History of the Art of War in the Middle Ages. 1–2. Vols. London, 1924., reprint London, 1991., valamint Ithaca, 1953. (Ed. J. H. Beeler.)

⁴ *Hans Delbrück*: Geschichte der Kriegskunst. Berlin, 1923. 1–4. k., reprint Berlin, 1964. (angol fordítása W. J. Renfroe Jr., Westport, 1982.)

⁵ Lásd az 1. jegyzetet.

⁶ *Bernard S. Bachrach*: Some Observations on Administration and Logistics of the Siege of Nicea. *War in History*, 12:3. (2005) 249–277. o. Hasonló gondolatmenetre lásd J. France: *Western Warfare*. i. m. 35–36. o.

Azzal a kalkulációval számol, hogy egy-három méterenként szükséges egy lőfegyverrel, íjjal, számszeríjjal felszerelt védő a falak védelmére, s összességében a védők és a támadók arányának 1:5, de már 1:4-től kritikus mértéken belül kell maradnia. Amennyiben az arány még jobban eltolódik a támadók javára, a védők fegyvereinek tűzgyorsasága elégtelennek bizonyul a roham feltartóztatására. Ennek megfelelően a védők minimális létszámigényét 3500 főre teszi, akiket segített, hogy a tornyok között kb. 35 méteres szakaszok voltak, s a tornyok tíz méteres magasságából könnyen tudtak kereszttüzet biztosítani. Tekintettel arra, hogy a keresztes támadók létszámát 40-50 ezer fő körülire becsülik, a védők számának 10 ezer körül kellett mozognia. Hasonlóképpen következett ki, hogy 16 ezer méter hosszan kellett 3-szor 2 méteres védőárkot kiásniuk az ostromlóknak, ami legalább 400 ezer köbméter föld megmozgatásával járt. Modern katonai szabályzatok alapján jut arra a következtetésre, hogy 25 ezer fő kemény munkájával 20 nap alatt elkészülhetnek a védővonalakkal. Az ellátási igényeket vizsgálva 50 ezer főre, valamint ötezer lovasra (lovasonként három ló) aránnyal számolva kiderül, hogy a lovaknak 75 tonna gabonára volt szükségük (amit 150 kocsin 300 ló vontathatott), az embereknek napi 50 tonna őrölt gabonára.⁷ A fenti számításokból egyébként messzemenő politikátörténeti következtetések is levonhatók, például a bizánci-keresztesek közötti együttműködésre, a bizánci utánpótlás szervezetségére és volumenére. Persze, mindezek csak feltételes módon írhatók le, „így történhetett”, „ennyien lehettek”, ha az események lefolyását bizonyos objektív adottságokkal próbáljuk összhangba hozni.

Nem kevésbé gyümölcsöző a vonuló seregek logisztikai biztosításának kalkulálása. Tudvalevő, hogy százezres seregek esetében hihetetlen lóabrak és legénységi ellátási számok jelennek meg, aminek megoldása középkori viszonyok között egyszerűen elképzelhetetlen volt. Így például Hódító Vilmos 1066. évi angliai partraszállása jól ismert a közel egykorú bayeaux-i faliszőnyeg képeiről, amely egyébként majdnem kétszáz lóábrázolást őrzött meg. A becsült 2000 lónak, amelyeknek már a csatornán való áthajózása sem lehetett egyszerű dolog, a magasabb becslések szerint 14 tonna száraz- és 14 tonna zöldtakarmány lehetett a napi igénye, azaz egy hónapra már az elképzelhetetlenül magas 400-400 tonnát is meghaladta. Szerényebb számítások szerint többségük alacsonyabb és könnyebb lehetett a 600 kilogrammra becsült legnagyobb testüknél, vagyis átlagban csak 12 marok magas lovakkal számolnak, a havi szükségletet 300-300 tonnával is biztosíthatónak vélték, ami még mindig megoldhatatlannak tűnő logisztikai problémákat vet fel.

Egyébként Hans Delbrück volt az, hála páratlan civil bölcsész és katonai ismereteinek, aki a hadtörténelmi forráskezelés szabályait megállapította. Felhívta a figyelmet, hogy minden egyes forrás esetében mérlegelni kell a lejegyzés idejét, helyét, a szerző információforrásait, a szöveg forrásértékét, s lehetőség szerint megtisztítani azt a ráakódott legendáktól, s csak azután szabad értékelni annak hadtörténelmi, katonai szempontú jelentőségét. Pontosán látta, hogy a történelemhez hasonlóan, a hadtörténelmet is folyamatában kell szemlélni, az ókortól napjainkig, s csak ebben a szélesebb megközelítésben lehet a helytállónak tekinthető következtetésekig eljutni. A hadtudományok máig kiemelkedő teoretikusa, Carl von Clausewitz nyomán arra is helyesen utalt, hogy a hadse-

⁷ További logisztikai szempontokra lásd még *Veszprémy László*: Csatamének, paripák, hátsólovak. A középkori hadilovakról. Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. Hausner Gábor.) Budapest, 2005. 803-817. o.

regeket és a hadművészetet a politika- és társadalomtörténet kereteiben, annak hatása, befolyása alatt kell értékelni. A taktika vonatkozásában, az individuális lovagi harcmodor kérdésében persze még sokan hozzászóltak, így pl. Wilhelm Erben utalt a középkor-ak számos esetben tudatos harctéri tartalékképzésére s azokra a csatákra, amikor azokat sikeresen bevetették.⁸

Ferdinand Lot személyével a technikatörténeti szempontok is bevonulnak a középkori hadtörténeti rekonstrukció fegyvertárába.⁹ Tudniillik, ha nem is tudjuk, hogy mi történt, legalább a fennmaradt fegyverek alapján tudjuk valószínűsíteni és a súlyukból, tűzgyorsaságukból egyéb technikai jellemzőikből magára a harc lefolyására következtetni. E területen az úttörő szerepre Lefèvre des Noëttes vállalkozott (1931), aki a nyergekről írt egy alapvető monográfiát.¹⁰ A magasított nyergekre, a kengyelre és a patkókra vonatkozó megfigyeléseivel megalapozta a későbbi hónalj alá szorított lándzsával végrehajtott lovasrohamok elméletét, amivel időközben könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik. Néhány évtizeddel később az angolszász szakirodalomban e szempontokat Lynn White, jr. fejlesztette tovább számos tanulmányában és egy monográfiájában.¹¹ Mindebből az is következik, hogy a haladás és hanyatlás fogalmaival nem igen lehet a hadtörténelemben mit kezdeni, s a sokak, köztük Delbrück által is hangsúlyozott vélemény, miszerint az ókor után a középkor hanyatlást jelentett a hadművészetre, általánosítva elfogadhatatlan. A hadművészet és haditechnika dinamikus kapcsolatban maradt a társadalmi fejlődéssel és elvárásokkal. A csatatér és történeti földrajzi vizsgálatok is sok esetben korrigálhatják a csak sematikus lokalizált csatahelyeket, vonulási útvonalakat, s olyan elveszettnek hitt várak, mint Zrínyi-Újvár helyének megtalálása, lokalizálása nyilván a történeti interpretációnak is új lehetőségeket kínál.¹²

A klasszikus hadtörténeti összefoglalások mind a mai napig megkülönböztetett figyelmet szentelnek a csatának. Maga Clausewitz figyelmeztet arra, hogy a háború több egyidejű vagy egymást követő ütközetből áll.¹³ Érthető, hogy az ütközetek, mint egységek célja alá van rendelve az egész, tehát a teljes háborús tevékenység céljának. Ennek tükrében érthetetlen és igencsak furcsa lenne, ha a hadtörténész figyelmét csak egyetlen ütközet leírására összpontosítaná, hiszen ezzel magát a történeti folyamatnak a tényét, a nagyobb rendező elv, a háború tényét tagadná. S valóban a háború politikai aktus, a politikai érintkezés folytatása, s mint ilyen, rendkívül szoros kölcsönhatásban van a politikai célokkal; a kitű-

⁸ Wilhelm Erben: *Kriegsgeschichte des Mittelalters. Historische Zeitschrift*, Beiheft 16. Berlin–München, 1929.

⁹ Ferdinand Lot: *L'Art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche-Orient*. Vols. 1–2. Paris, 1946.

¹⁰ Lefèvre des Noëttes: *L'attelage et le cheval de selle à travers les âges*. Paris, 1931.

¹¹ Lynn White Jr.: *Medieval Technology and Social Change*. New York, 1962. Lásd még *Veszprémy L.*: A magyarországi lovagságra vonatkozó néhány adat értelmezéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1987. 4. sz., 746–752. o. Kitekintéssel: Alex Roland: *Technology and War: The Historiographical Revolution of the 1980s. Technology and Culture*, 1993:1. 117–134. o.

¹² Elég ha a muhi és a lech-mezei csatatér kutatására vonatkozó két újabb tanulmányra utalok *Négyesi Lajos*: A muhi csata, 1241. április 11. HK 1997. 2. sz., 296–310. o., ill. *Uő.*: Az augsburgi csata. HK 2003. 1. sz., 206–230. o.; *Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Papp Ferenc*: „Juhaköl” a szőlőhegyen. Kísérlet Zrínyi-Újvár helyzetének meghatározására. HK 2005. 3. sz., 835–862. o. Éppen a mohácsi csata vonatkozásában B. Szabó János a mai napig nem érzi megnyugtatónak a csataér azonosítását. B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom”. II. rész. A magyar hadsereg a mohácsi csatában. HK 2005. 3. sz., 573–632. o., hiv. rész: 609–620. o.

¹³ Értelmezésünkben Perjés Gézát követtük: *Perjés Géza*: Clausewitz. Budapest, 1983. 126–151. o.

zött politikai célok érdekében használják fel eszközként a háborút. Mindez igencsak feljogosítja, sőt kényszeríti a hadtörténészt, hogy ne csak magára a harci tevékenységre legyen tekintettel, hanem annak politikai előzményeire, következményeire, magára a katonapolitikai kontextusra, amennyire annak rekonstruálását, modellezését a források megengedik.

Így érthető, hogy az ütközetek jelentőségének túlhangsúlyozása lenne, ha egy csatáról szóló könyv valóban csak magával a csata napjával foglalkozna. Kétségtől függetlenül fontos, s adott esetben meghatározó jelentősége lehetett az ütközeteknek a hadtörténelemben, de itt másról van szó. Clausewitz műve sem csak a csatáról szól, miként Szakály Ferenc vagy Perjés Géza monográfiáiban Mohácsról tényleg nyúlfarknyi részek szólnak. Tudjuk, azért nem írtak többet, mert forráshiányban szenvedtek. Ugyanakkor semmi meglepő sem lenne abban, ha sokkal több adat birtokában sem írtak volna többet. A hadtörténelem egyáltalán nem azonosítható a csaták történetével, hiszen könnyen belátható módon a kor hadszervezete, haditechnikája, mozgósítási gyakorlata, vezetési rendszere, taktikája és stratégiája, a politikai célok azok, amely koordináták közé a csatákat el lehet helyezni és értelmezni. Egyébként a csataleírás önálló irodalmi műfajja a XIX. században vált, s joggal mondhatjuk, nem a szakma, hanem a könyvkiadók és a közönség érdeklődése teremtett meg: Edward Shepherd Creasy „Fifteen Decisive Battles of the World”-je iskolát teremtett (1851), negyven év alatt 38 kiadást ért meg. Ráadásul a korai hadtörténeti összefoglalások, Köhler, Lot, Oman igen tematikus csataleírásokat adtak, mivel nem gyűjtötték egybe a csatára vonatkozó összes forrást, s azt nem szembesítették a hadtörténeti modellezés módszerével. Enélkül ma már nem lehet hadtörténeti témáról írni.

Amennyiben lemondanánk a modellezésről, ismét arra a szerencsésen meghaladott következtetésre jutnánk, hogy a középkorban nem beszélhetünk taktikáról és stratégiáról,¹⁴ hiszen a forrásokban leginkább csak esetleges katonai események pillanatfelvételei rögzülnek (valaki leesik a lóról, megsebesül, párharcot vív az ellenfelével stb.). Legutóbb Jan Willem Honig tanulmányában ismét a középkori hadtörténelem csatákat kerülő („non combative”) jellegére utalt, kiemelve, hogy a társadalmi piramist fenntartó ajándékok és juttatások rendszerét, valamint a kollektív mentalitás „keresztény igazságosságát” lehet mindezek mögött megtalálni.

A csaták persze megkerülhetetlen fordulópontok maradnak, hiszen a kevés forrás legnagyobb része mégis csak ezekre az eseményekre vonatkozik, amiket már a kortársak is döntő jelentőségűnek tartottak. A kortársak azonban nem folyamatokban gondolkodtak, hanem megragadható eseményekben, leginkább fegyveres összeütközésekben. Ezt nyilván korrigálni kell a modern történésznek, s azt időben és térben sokkal szélesebb megközelítésbe ágyazva bemutatni. A szélesebb ívű, a közvetlen forrásokat kiegészítő, ha úgy tetszik: „felülbíráló” ábrázolásnak további előnye az, hogy a hadszervezetet mozgásban mutatja be, aminek hatékonyságát az események rögtön tesztelték is.

A források problémája egyébként borzasztóan fontos szempont a középkori időkkel foglalkozók számára. A későbbi korokkal szemben ekkor igen gyakran szembesülünk azal a problémával, hogy az események lejegyzője papi személy, klerikus vagy éppen hivatalnok volt, de bizonytalan, hogy a katonai események logikájából mennyit értett meg. Verbruggen remek példákat hoz, utalva például Stendhal „Pármai kolostora”-nak Fabricio

¹⁴ Jan Willem Honig: *Warfare in the Middle Ages. In War, Peace and World Orders in European History.* (Ed. Anja V. Hartmann – Beatrice Heuser.) London, 2001. 113–126. o.

del Dongojára, aki a waterlooi csatátérnek csak egy töredékét látja be, azt is „lova két füle” között.¹⁵ Hasonlóképpen ismert példa Erasmus „Beszélgetései”-ből az „Egy katona gyónása” részlete, amelyben Hanno és a „vitéz” Trasymachus beszélget. Hanno kérdésére, hogy miként folyt a csata, Trasymachus úgy válaszol: a szemtanú rákényszerülhet arra, hogy „remekül hazudjon”, hiszen „akkora volt a csatazaj, a zúrvavar, a trombiták harsogása, a kürtök bömbölése, a lónyerítés, a katonák ordítózása, hogy nem is láthattam, mi történik, azt is alig tudtam, hol vagyok én magam”, majd tovább: „én arról tudok, mi történt a sátramban, de arról végképp nincs tudomásom, miként folyt le maga a csata.”¹⁶

Ezzel szemben a modern történészek általában nagyobb hitelt adnak a jelenlévők beszámolóinak, hiszen nekik legalább az esélyük megvolt arra, hogy közvetlen információk és benyomások alapján írjanak, míg mások elbeszéléseinek elemzése már jóval komolyabb „szűrők” beiktatásával értelmezhető csak. (Másképp az is igaz, hogy a visszaemlékezések, memoárok elemzésében újabban egyre kevésbé csak a hibákat, tévedéseket keressük, hanem mint egységes irodalmi alkotásokat próbáljuk a korabeli mentalitástörténetben elhelyezni). Jellemző az 1479-es kenyérmezei győzelemről fennmaradt német szemtanú visszaemlékezése:¹⁷ hosszasan ír az előkészületekről, majd magáról a csatáról egy mondatot: „Ezután mindkét oldalon összecsaptak a seregek, és egytől öt óráig harcoltak”, végül utólagos reflexiókat tesz „miként hallom”, „azt mondják” stb., s az üldözésről, valamint a csata lezárásáról ismét hosszasan ír. Teljesen érthető, hogy az ütközetből a csatakiáltásokon túl személyes benyomásai nem nagyon voltak, vagy ha igen, akkor az nem igen különbözött az általa megtapasztalt többi ütközetétől. A kenyérmezei győzelmet nagyobb összefüggésbe helyezve, modellezve már a korabeli történetíróknak, pl. Bonfininek kellett elmesélni, átalakítva, kiszínezve, értelmezve a híreket. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a nyugat-európai középkori csataleírásokat illetően sokkal szerencsésebb a historiográfiai hagyomány. Remek leírásunk maradt Bouvine-ről William the Breton tollából, Joinville-től a Mansurahi csatáról vagy Jean le Bel tollából III. Edwárdnak a skótok elleni 1327-es hadjáratáról. A magyar történeti hagyomány sokkal szegényesebb, s az oklevélnarrációktól eltekintve Muhi után (lásd Rogerius páratlan, „majdnem szemtanú” alkotását), a mohácsi csatáról szóló Brodarics-féle mű az első nagyobb lélegzetű, szemtanú által megírt elbeszélés.

A magyar hadtörténetet illetően sajátos, hogy az első kereszties háborúk Magyarországon átvonuló seregeiről Aacheni Albert őrizte meg a legrészletesebb elbeszélést.¹⁸ Albertről tudni kell, hogy sohasem járt a Szentföldön, ám a hadjáratról visszaérkezők mesélő kedve a szerző környezetében magasra hágott, s ennek köszönhetően Albert remek összefoglalását nyújtja az eseményeknek. Albert művével sokáig a modern történészeket is megtréfálta, hiszen azok, mint csak „szóbeszéd” alapuló forrásnak, nem adtak nagy hitelt. Az utóbbi évtizedben került sor egy fordulatra Albert javára, s az abban leírtakat egyre inkább kezdték komolyan venni. A modern történész, John France egyébként részben éppen Albert adatai alapján a gyors menetességéből arra következtet,

¹⁵ *Stendhal*: A pármái kolostor. (Ford. *Illés Endre*.) Budapest, 1963. 501–564. o.

¹⁶ *Rotterdam* Erasmus: Beszélgetések. (Ford. és jegyz. *Komor Ilona és Trencsényi-Waldapfel Imre*.) 2. kiad. Budapest, 1981. 9–10. o., lásd még *Verbruggen*: i. m. 20–21. o.

¹⁷ *Szakály Ferenc – Fodor Pál*: A kenyérmezei csata, 1479. október 13. HK 1998. 2. sz., 309–350. o.

¹⁸ Erre legutóbb *Veszprémy L.*: Magyarország és az első kereszties hadjárat. Aacheni Albert tanúsága. HK 2005. 2. sz., 501–516. o.

hogy a seregek, köztük Nincstelen Valteré, ami részben a többi „népi sereg” is igaz, jól szervezettek voltak, s nem voltak oly mértékben szedett-vedettek, mint azt az utókor elképzelte.¹⁹ Ez a megállapítás különösen igaz lehet Remete Péter és Gottschalk seregére, akik komoly magyarországi harcokra (1096) voltak képesek, sőt Péter serege a későbbi szaracénok elleni, egyébként vesztes kis-ázsiai csatában sem szerepelt rosszul, s kemény ellenállást tanúsított. Ez esetben szerencsés módon sikerült azonosítani a szemtanú katonák információit egy klerikus művében, amiket modern kontroll-szemponatok, pl. menetsebesség-számítás alapján merőben új következtések levonására lehetett felhasználni. Torzítások persze Albert művében is vannak. Így a háború fordulatait nem tudja megmagyarázni, mint például azt, hogy a magyarok több hetes Moson várba való bezártság után miért tudják az események menetét hirtelen a javukra megfordítani. A szerző ugyanis nem érti meg, hogy a nagyszámú kereszties ostromló néhány hét után egyszerűen utánpótlás és élelem nélkül maradt, s katonai vereség nélkül is kénytelen lett volna visszafordulni az ország határterületeiről. Nyilván ez kényszeríthette őket kockázatos, vakmerő rohamokra, amik végül is a magyarok sikeréhez vezettek.

A vitában felmerült szempontok alapján feltétlenül szükséges, hogy a középkori forrásokat, amelyek a szó tulajdonképpeni és koraújkori értelmében soha nem voltak hadtörténeti források, kontroll-szemponatokat figyelembe véve elemezzük. Azaz, csak megfelelő forráskritikai szűrőn értékelve és elemezve hasznosítsuk, mint a katonai események rekonstruálására alkalmas szövegeket. A szerzők mondanójának eleve keretet adott műveltségük és az általuk követett irodalmi műfaj követelménye. Így például a 933. évi merseburgi és a 955. évi Lech mezei csatáról Widukind elbeszélésében a bibliából kölcsönzött kifejezéseken és leírásokon keresztül értesülünk. Ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy amit olvasunk nem igaz. De annál határozottabban figyelmeztet arra, hogy a szerző (nyilván több áttételen át szemtanúig visszavezethető) információi már eleve átestek egy szerzői modell-képzésen. Egy olyan elbeszélő struktúrába, pl. Istenítélet, illesztették be őket, amit az akkori „tudományos” szempontok alapján meggyőzőnek és hitelesnek tartottak. A történész persze nem mondhat le, hogy utólag korrigálja, megpróbálja visszaállítani az eredeti, esetleg persze szintén nem pontos információk tartalmát, de ezt csak roppant szakmai fegyelemmel teheti. (Tudjuk jól, hogy a modern korszak hivatalos harctéri naplói vagy minisztertanácsi jegyzőkönyvei sem értelmezhetők minden további nélkül feltétlen hitelű forrásokként, interpoláció, tendencia, öngigazolás, hamisítás mindenfajta forrásban benne lehet). Ebből a szempontból valóban nagy jelentősége van a fennmaradt utólagos vagy éppen szemtanú szövegek olyan értelmezésének, hogy maguk a kortársak, a résztvevők mit gondoltak, éreztek, a csata után mire véltek emlékezni. Az interpretáció bizonyos hármasságon belül mozog: a „tényleg” lezajlott események, amit értelemszerűen soha többé nem ismerhetünk meg a részletek összességében; az arról született egykorú vagy éppen későbbi leírások, korai történetírói feldolgozások; a modern történész modellezése, aki műholdas térképpel, csillagászati számítógépes programmal a kezében, a korabeli fegyverek rekonstruált hatékonysági mutatóival, újkori katonai szabályzatok felhasználásával játssza újra a történeteket, ez esetben az utóközetet, úgy, ahogy az nagy valószínűséggel lefolyhatott. Nyugodtan megteheti, sőt meg is kell tennie, csak módszertani korlátait és felelősségét nem szabad szem elől tévesztenie.

¹⁹ *John France: Victory in the East. A Military History of the First Crusade. Cambridge, 1994. 90–95. o.*